

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ուչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

447-6
ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ Ա. ԱՍՏԻՃ. ԴՊՐ. ԳՐԱԴԱՐԱՆ № 2
Ն. ԴԱՐԵՐ ՅԵՎ. ՄԱՐԴԿԱՆՑ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ 9

ՅԵ. ԶՎՅԱԳԻՆՑԵՎ ՅԵՎ Ա. ԲԵՐՆԱՇԵՎՍԿԻ

Ա Շ Խ Ա Տ Ա Ն Ք Ը ՆՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ՀԻՄՔՆ Ե

Պ Ր Ա Կ Զ

Փոխադրությունը ուղևորվեց ՅԵ. ԼԱՆԱՅՈՒՆԻ

Գ. ՏՐԱՄԱՐԱԿՈՒՅՐՈՒՆ

Պ Ե Տ Ա Կ Ա Ն Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Զ ՈՒԹ Յ ՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ—1928

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ Ա. ԱՍՏԻՃ. ԴՊՐ. ԳՐԱԴԱՐԱՆ
№ 6 ԴԱՐԵՐ ՅԵՎ ՄԱՐԴԿԱՆՅ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ № 6

ՅԵ. ԶՎՅԱԳԻՆՑԵՎ ՅԵՎ Ա. ԲԵՐՆԱՇԵՎՍԿԻ

Ա Շ Խ Ա Տ Ա Ն Ք Ը
ՆՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ՀԻՄՔՆ Ե

ՊՐԱԿ Զ.

Փոխադրությունը ուղարկեց ՅԵ. Լ. Ա. Լ. Ա. Յ. Ա. Ն. Ի

Գ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Պ Ե Տ Ա Կ Ա Ն Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Յ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ՅԵՐԵՎԱՆ—1928

№ 778

Գրառույթ № 786 (բ)

Տիրած 4000

Պետական անասնաբույժական ինստիտուտի գրառույթ

1. ԲՈԼՈՐԸ ՍԵՐՏ ԿԱՊԿԱԾ ԵՆ

Զանգը հնչեց. չերեխաներն աղմկալի խմբերով
լցվեցին դասարան: Անտեղ սեղանի առջև ար-
դեն նստած է ուսուցիչը: Նրա առջև դրված
էլին չերկու թղթի փաթուղի: Յերբ աշակերտ-
ները բռնեցին իրենց տեղերն, ուսուցիչն ասաց.

— Այսօր չես կամենում եմ ձեզ մի պատ-
մություն պատմել: Այդ, հավանորեն, նույնպես
ուշագրավ կլինի, ինչպես և հեքիաթը, միայն
սւշագրությամբ լսեցեք:

Ուսուցիչը բացեց փաթուղիները և հանեց
հաճարի հացի մի կտոր և գորշ գույնի մի ինչ-
վոր կոշտ: Նա աջ ձեռքում բռնեց հացը, ձա-
խում կոշտը, վեր բարձրացրեց և հարցրեց.

— Ի՞նչ կա իմ ձեռքում:

— Այս հաց ե, իսկ այն՝ քար, — պատասխա-
տեցին միջանի աշակերտներ:

— Վո՞չ, քար չե, — ասացին մյուսները: Սա
հողի կոշտ ե:

— Վո՞չ քար ե և վո՞չ հող, — ասաց ուսուցիչը,
— այլ յերկաթի հանք: Այս տեսակ հանքից հալում
են չերկաթ: Այս կոշտը մեր գոլրոցն է ընկել

Ուրալից, մեզանից միքանի հազար վերստ հե-
ռավորութունից: Իսկ այն ալյուրը, վորից թխած
է այս հացը, աղացված է այն հաճարից, վոր
բուսել է մեր գլուղի դաշտերում: Ի՞նչ էր կար-
ծում, մեր հացը վորեւէ կախու՞նք ունի՞ այն չեր-
կաթի հանրից, վոր հանվում է հեռու Ուրալում:

Յերեխաները լոււմ ելին: Նրանց չերեսի վրա
նկատելի չեր տարակուսանք: Վերջապէս մի չե-
րեխա անվստահ ձայնով ասաց.

— Տարորինակ է... հացը ցանում են մեր
դաշտերում, արոտատեղի չետեում, իսկ հանքը
հանում են հեռու Ուրալում:

Ուսուցիչը դրեց սեղանի վրա հացն ու հանքը
և ասաց.

— Ասել է, դուք կարծում էք, վոր հացն իր
տեղն է, հանքն իր տեղը և չերկուսի մեջ
առնչութուն չկա:

Առաջին կարգում նստած էր տասներկու
տարեկան մի խաբատչաշ տղա, Գրիգոր անունով,
չեռանդուն և աշխուժ, նա բոլոր ժամանակ
մտածում էր, նույնիսկ ճակատը կնճռոտել էր:
Յեւ մի միտք ծագեց նրա գլխում: Նրա աչքերը
փալկեցին, նա վեր թռավ տեղից և վոչ թե
ասաց, այլ բղավեց.

— Յես գիտեմ:

— Ի՞նչ գիտես, — հարցրեց ուսուցիչը.

Գրիգորը վրա բերեց.

— Հողը վարում են արորով, իսկ արորի խոփը չերկաթից ե: Նաև տափանի ասամները չերկաթից են... Հետո մանգաղն ու գերանդին... Իսկ չերկաթը հանքից ե... Ասել ե, հացն ու հանքը միմյանց հետ առնչութիւն ունեն.

— Ապրես, Գրիգոր,—ասաց ուսուցիչը ժպտով նայելով չերեխայի կարմրած չերեսին.— Նստի՛ր տեղդ:

Գրիգորն ուղիղ ասաց,—արտասանեց ուսուցիչը, գիմելով ամբողջ դասարանին.— Մի ժամանակ մարդիկ չգիտեցին, թե չերկաթն ինչ ե, վարում էին փայտե գութանով կամ արորով և բավականանում էին քարե կացիններով ու դանակներով: Այն ժամանակ ամեն մարդ ինքն իրեն համար գործիք եր շինում, ուրիշի կարիքը չեր զգում: Բայց այդ ժամանակներն անցան: Այժմ առանց չերկաթե գործիքների չի կարելի անտեսութիւնը տանել: Այստեղից հազարավոյշ վերատեր մեզ անտեսանելի մարդիկ խփում են մուճերով, գետնից չերկաթ հանում, իսկ ձեր հայրերն ու չեղբայրները վարում են իրենց արտերը հենց այդ չերկաթից շինած գործիքներով: Հողի մշակութիւնը հաստատապէս կապված ե չերկաթի գործարանների հետ և չի կարող առանց նրանց գոյութիւն ունենալ: Բայց և գործաւան-

ները չելին կարող գոյութիւն ունենալ, չեթե վոր չերկրագործներ չլինեյին: Նրանք պատրաստում են հաց, վորով կերակրվում են այդ գործարաններում աշխատողները: Ասել ե, այս կապը փոխադարձ ե:

Յերեխաներն ուշադրութեամբ լսում ելին ուսուցչին: Նրանք նույնիսկ մոռացել ելին հետեւ ժամացույցին՝ իմանալու, թե դեռ շատ ե մնացել, վոր դասը ավարտեն: Իսկ ուսուցիչը շարունակում եր պատմել:

— Իսկ ինչ կասեր, չերեխաներ, այն մասին, թե վորեւե կապ կա այս կտորների—հանքի և հացի վիճակի մեջ, ինչպես և սրանց ու մեր դպրոցի վիճակի մեջ: Յեթե ուշադրութեամբ նայենք, մեզ կթվա, իբր վոչ մի կապ չկա. չե՞ վոր դպրոցում վար չեն անում, հաց չեն թխում, և վոչ ել չերկաթ հալում: Այս բոլորը ճիշտ ե: Բայց ասա դու, Գրիգոր, կարո՞ղ ե դպրոց լինել վոչ նստակցաց մարդկանց մաս, վորսորդների, թափառականների: Կլինեյին այնտեղ աշակերաներ, չեթե նույնիսկ մի հրաշքով հիմնվեր նրանց համար դպրոց:—Վոչ:

— Իսկ դու, Պետրոսյան, ինչ ես կարծում, թաթարների արշավանքի ժամանակ կարո՞ղ եր գոյութիւն ունենալ դպրոցը, չերբ մարդիկ լեռներում, անտառներում թափ ելին կենում, իրենց կյանքն ապահովելու:—Վոչ:

— Իսկ դու, Յերեմյան, ասա, կարո՞ղ ելին մարդիկ առանց գիտության, առանց դպրոցական և գրական կրթության, հնարել տրհաստական պարարտացում, անպիսին, ինչպիսին հնարեց գերմանացի գիտնական Լիրիխը: Կարո՞ղ ելին արդյոք, անկիրթ մարդիկ ձեռք վերցնել փայտե գութանից ու տափանից և գործածել չերկաթե արոր ու տափան, կարո՞ղ ելին կտտարելագործել ցանքսի չեղանակները, վորով թե շատ և թե լավ հունձ ելին ստանում:

— Դու, Բագրատունի, մտածիր այ ինչի մասին. Այժմ մեզ մոտ, Հայաստանում, աշակերտները սովորում են քաղ սքներում և գլուղերում. ասա՝ կարո՞ղ ելին անքան չերեխաներ սովորել, չեթե վոր տղված գրքեր չլինեյին: Յեվ չե՞ վոր գրքերը տպվում են ապարաններում, չերկաթե և պողպատե մամուլներում, տպվում են թղթի վրա, վոր պատրաստվում և նույնպես մեծ, պողպատե մեքենաներով գործարաններում:

— Սրանից հետևում ե, չերեխաներ, վոր մեր կյանքում, ինչպես և մեր նախնիքների կյանքում, մինը շղթայվում ե մյուսին, մինը կապվում ե մյուսի հետ: Այսպես ել առաջին ժողովուրդների կյանքի մեջ կար ալդախի կապ: Որինակ՝ հնումը մարդիկ չունեյին հաղորդակցության ճանապարհներ և չերկաթուղիներ,

խճշուղիներ և ալագասահ շոգենավեր, մինչև
անգամ միևնույն չերկրի բնակիչները շատ հազիվ
եյին պատահում միմյանց և իրար շատ քիչ
եյին ճանաչում. միայն ծալրահեղ կարիքի ժա-
մանակ մարդը դուրս եր գալիս իր շրջանից:
Բայց չերեացին ճանապարհներ և շոգենավեր—
և մարդիկ շարունակ ճանապարհորդում են աջ
ու ձախ վոչ միայն իրենց չերկրում, այլև հե-
ռավոր չերկրներում, ծախում են արտասահ-
մանում հաց և զանազան ապրանքներ և իրենց
համար արտասահմանյան ապրանքներ գնում:
Մի վորևե չերկրի տնտեսությունը, բարորու-
թյունը և մասնավորապես պարենը կախված ե
ուրիշ չերկրների տնտեսությունից և բարորու-
թյունից: Մինչև 1914 թվի պատերազմը Ան-
գլիայի բնակիչների համարյա մի հինգերորդը
սնվում եր Ռուսաստանի ցորենով: Իսկ վերջինս
ստանում եր Անգլիայից զանազան մեքենաներ
և գործիքներ, վորոնք չեյին կարողանում պատ-
րաստել ռուսական գործարաններում: Ճիշտ աչն-
պես ել մյուս չերկրների հետ տեղի չեր ունե-
նում մշտական հարաբերությունների և ապ-
րանքների կանոնավոր փոխանակում: Յերբ պա-
տերազմի հետևանքով այս հարաբերություններն
ու ապրանքափոխությունն ընդհատվեցին, այն
ժամանակ քաջբայվեց Ռուսաստանի տնտեսու-

թյունն, արտասահմանումն ել զնասներ կրեցին Ռուսաստանի հետ հաղորդակցությունը կարելուց։ Վերականգնել ժողովրդական տնտեսությունը, քայքայման առաջն առնել կարելի չե միայն այն ժամանակ, չերբ հաջողվի նորից վերականգնել կանոնավոր հարաբերություն հարևան ժողովուրդներին հետ։

— Լավ ըմբռնեցեք, չերեխաներ, ինչ վոր այսօր անցանք։ Մարդկանց կյանքում ամեն ինչ կապված է միմյան մյուսին հետ։ Վորպեսզի հասկանանք այս կապը, հարկավոր է գիտաբանություն։ Իսկ վորպեսզի կյանքն ընթանա կանոնավոր և հատատուն, հարկավոր է ընդհանուր աշխատանք, հարկավոր է հասարակական կանոնավոր կազմակերպություն։

Այս խոսքերով ուսուցիչը դուրս չեկավ դասարանից։

Զույգ չեվ Շաղադուքյան համար.— Ինչ առնչություն կա չերկրի մշակութան և չերկաթի շահագործման մեջ։ Ինչ առնչություն կա քարածխի շահագործման և կատարելագործված գործիքների և մեքենաների գլուղում տարածվելու մեջ։ Վորեք կապ կա քաղաքակրթության և մարդկանց պարագմունքի մեջ։ Ուսումը նպաստում է մարդկանց չերկրագործությունը բարելավելուն։ Հնումը հնավավոր եր արդյոք ուսում ապլ բոլոր տեղերի չերեխաներին։ Ինչո՞ւ։

2. ՍՏԻՊՈՂԱԿԱՆ ՅԵՎ ԱԶԱՏ ԱՇԽԱՏԱՆՔ.

(Օճրուկու պատմածը)

— Շատ հին ժամանակ, — սկսեց իր պատմութիւնը ծերունին, չերբ դեռ չես փոքր ելի, մեր նահանգական բաղաքում ապրում եր մի հարուստ, խելառ ազնւական: Նա շատ ճորտեր և հարկադրված (оброчных) արհեստավորներ ունէր քաղաքում: Այդ ազնւականն ամեն տեղ հպարտանում եր իր արհեստավորներով: Մի անգամ մի անգլիացի չեկավ այդ քաղաքը: Մեր ազնւականը հենց փոր պատահեց նրան, չգիտեմ ինչու, մեկէն սկսեց վիճել նրա հետ: Ազնւականն իր արհեստավորներին և ուսս ժողովրդին եր գովում, անգլիացին՝ իր ժողովուրդն եր բարձր դասում. այսպիսով կացինը քարին դիպավ:

— Ինչ համեմատութիւն ձեր և մեր մեջ, — ասում եր ազնւականը. — ձեր ժողովուրդն ազատ ե, չերես առած: Յերբ պետք լինի մի բան շինել, պետք ե չերկար շոյել վարպետների գլուխը, փոր անեն: Ափսոս չեն մերոնք:

— Իսկ ձերոնք ինչպե՞ս են, — հարցրեց անգլիացին:

— Ինչ փոր հրամայեա, իսկույն կկատարեն:

Պարբերներ իմ ճորտն ե, ատաղճագործը, դերձակը, կոշկակարը, բոլորն իմ ճորտերն են: Ինչ վոր ուզեմ—կասեմ մի խոսք—և ամեն ինչ պատրաստ կլինի:

— Մի՞թե, — վրա բերեց անգլիացին:

Վիճեցին—վիճեցին և վերջը զրազ չեկան 10 հազար ռուբլով, թե վոր քաղաքում ում վարպետներն ավելի շուտ կկատարեն պատվերը: Իսկ պատվերի նկարը պետք ե պատրաստեր ազնվականի վարպետների համար անգլիացին, իսկ անգլիացիների համար՝ ազնվականը: Ձեռք-ձեռքի խփեցին ազնվականն ու անգլիացին և դիմեցին գործի:

Բայց դու տես, վոր մի խորամանկութուն չանես. դուք խորամանկ ժողովուրդ եք, — նախազգուշացրեց անգլիացուն ազնվականը:

Անգլիացին նստավ սեղանի առաջ, վերցրեց մի կտոր թուղթ և սկսեց նկարել: Նկարեց մի փոքրիկ սալակ, լծասարքը և ասաց ազնվականին:

— Ահա առ. թող քո գոված վարպետները պատրաստեն՝ ինչ վոր այստեղ նկարված ե:

Ազնվականը նայեց նկարին, տեսավ, վոր բոլորը շատ պարզ բաներ են, ուրեմն հաղթութունն ապահովված ե, ուստի և ուրախ բացականչեց.

— Միտկա:

Իսկուշն նրա կանչին վազեց մի կազակ տղամարդ — Վադիր, Միտկա, — հրամայեց նրան ազնվականը, կառավորժ մակարի, դարբին Իգնատի, թամբագորժ Դավթի և աստղձագորժ Գրիգորի մոտ և բոլորին կանչել: Տես, անդգամ, շուշանաս, իսկուշն վազիր:

Միտկան վազեց, իսկ ազնվականը մի ուրիշ տղայի չեւ կանչեց և պատվիրեց նրան գնալ Միտկայի չեռեից և տեսնել, թե արժգ գնաց: Այսպես եր մեր ժամանակը. մեր տերերը չեւին հավատում, թե մենք նրանց համար ամբողջ հոգով ելինք աշխատում: Յեւ ճիշտ եւ մտածում ելին:

Միտկան շտապով դուրս վազեց տիրոջ աղաբանքից, հասավ փողոցի անկյունը և քալերը փոքրացրեց, սկսեց կամաց գնալ: Գնում ե տղան հանդարտությամբ ու մտածում, թե առաջ ում մոտ գնա. կառագորժ Մակարի, թե դարբին Իգնատի, թե թամբագորժ Դավթի: Մտածեց, մտածեց և վորոշեց առաջ գնալ դարբնի մոտ, — նա գետի ափին եր ապրում, այնտեղ, ճանապարհին, կարելի չեւ և լողանալ, տերը վոչինչ, կսպասեւ: Միտկան հազիւ հասավ քաղաքի հրապարակին, տեսավ ճահճի մոտ, մարգագետնում չերեխաները վեգ են խաղում: Իսկ մյուսներն, ալելի փոքրերը, վեր քշած անդրավարտիկներով, ճա-

հիճն են չափում: Փոքրիկ կաղակը մոռացավ նրանց և բոլորովին մոռացավ գործը:

— Տուր մի անգամ ել չես խփեմ, խնդրեց Միտկան մի չերեխայի:

Բայց նրան չհաջողվեց խփել: Այս միջոցին մոտ վաղեց մյուս փոքրիկ կաղակ վերահսկիչը և բղավեց.

— Միտկա, տես, կասեմ պարոնին, վազիր շուտով:

Միտկան դիտարկը քաշեց գլուխը և զնաց: Գնում է փողոցով և մտածում է թե ինչ խաղ խաղա: Նա շատ ուրախ է, վոր տիրոջ ապարանքից գոնե մի ժամով դուրս է պրծել և նրա ծեծ ու կանչից կարող է հանդստանալ: Իսկ փողոցում գործեր քիչ չալատահեցին: Քաղաքները, մեր ժամանակ, քնած ելին՝ փողոցներում խողեր, գոճիներ, հավեր ճեմում ելին, չերեխաներն ել սրանց մոտ չարությունն ելին անում: Յեվ Միտկան ել մեկ այս, մեկ այն չերեխաներին և միանում: Մի տեղ խողի մեջքին մի փոքրիկ չերեխա ելին նստացրել, մի ուրիշ տեղում քնած քաղաքապահի չետից փաշտաթելերի (почальный) պոչ ելին կապել, քթի մեջ կենդանի ճանճ ելին դրել: Այսպես չարաճճիություններ անելով՝ մի ժամից Միտկան հասավ Մակարի տունը և հայտնեց նրան տիրոջ հրամանը:

Հետո Միտկան լողացավ և գնաց թամբագործի մոտ, թամբագործից կառագործի մոտ։ Այսպես անցավ բոլորի մոտ և վերադարձավ զեկուցելու տիրոջը։

Այդ ինչի՞նչ աչգքան ուշացար, անզգամ,— հարցրեց տերը։

Յես վազեվազ գնացի ամեն տեղ և տես՝ ինչպես եմ քրտնել,— առանց կարմրելու սուտ խոսեց Միտկան և ցույց տվեց լողանալուց թրջված մազերը։

— Տեսնո՞ւմ եք՝ ինչպես են մեր մարդիկը,— ասաց ազնվականն անզլիացուն, ցույց տալով Միտկային։

Սպասում ե, սպասում տերը վարպետներին, իսկ նրանք չկան ու չկան։ Նրանք ել չե՛լին շտապում։ Բոլորն ել գիտելին։ Վոր տիրոջ տ սլիք աշխատանքներն իրենցից չեն փախչի։ Սպասեց, սպասեց տերը և արդեն կամենում էր մի ուրիշ կազակի ուղարկել, չերը տեսավ, վոր վարպետները մինը մյուսի չետեղից սկսեցին դալ։

Տերը նրանց ավեց նկարը, պատմեց, բացատրեց ամեն ինչ և ասաց.

— Ե՛, ինչ, կկարողանա՞ք շինել։

— Կաշխատենք, տեր, — ասացին միաձայն վարպետները։

Դե գնացեք, ատուված ձեզ հետ, ասաց տե-

րը: Յեւ վ հենց վոր նրանք դուրս չեկան, տերը
նրանց չետելից վազեց. կարծես թե մի բան մո-
ռացել եր ասելու: Հասավ նրանց նրբանցքի
դռան մոտ և շշնջով ասաց. — Տեսե՛ք, խարդախ-
ներ, շուտ շինեք, թե չե՛ հոգիներդ կհանեմ:
Իսկ դու, Մաղարկա, տես, չխմես, թե չե բոլոր
մազերդ իմ ձեռքով կժետեմ:

Ազնվականը ճանապարհ գցեց վարպետներին
և սկսեց անհամբեր սպասել, թե չերբ կալա-
րաստեն: Իսկ վարպետները Միտկալի պես շատ
սառն ձեռնարկեցին գործին: Խանգարիչ միջոց-
ներ ել չպակասեցին. մեկ հարմար չերկաթն եր
պակասում, մեկ փայտը պատրաստ չեր լինում:
Վարպետներն այս ու այն կողմ ընկած, գլխները
պատռեցին, վերջապես չերեք որից հետո շինե-
ցին վերջացրին, բերին տիրոջ դռանը կանգնե-
ցրին:

Անգլիացին նայեց գործին, գլուխը շարժեց և
ասաց.

— Նկարին փոքր ինչ նման չե, գործն ել մե-
քուր չե կատարված. բայց վոչինչ. Այժմ գնանք
մեր չերկիրը, իմ վարպետների մոտ:

Պատրաստվեց ազնվականը և գնաց ոտար չեր-
կիր: Շատ գնացին, քիչ գնացին, վերջապես հա-
սան մի անգլիական քաղաք, իջան շոգենավից և
գնացին հյուրանոց. Անցնում ե ազնվականն ոտար

քաղաքով, նալում ե շուրջը և արմանում, զարմանում: Աղմուկն անգլիական քաղաքի փողոցներում վոչ տեսնված և վոչ լսված ե, ճիշտ մեր տոնավաճառների ժամանակ տիրող ժխորի պես: Փողոցները սալած են, կարծես թե քարե հատակ լինեն, իսկ սրանց վրա կառքեր, ձիավորներ, հետևակներ շարունակ վազվզում են, կարծես թե բոլորն ել շտապում են մի նոր հրաշք տեսնելու: Ազնվականը զարմացավ, թե ինչպես ե, վոր վոչ վոր ձիու տակ չի ընկնում, և աւում ե.

— Ի՞նչ ա ել շտապում սրանք, բարեկամ:

— Իրենց գործին: Ամեն մարդ իր գործն ունի, սրա համար ել շտապում ե,— պատասխանեց անգլիացին:

Հագլիվ անցել ելին քաղաքի աղմկալի մասը, մի նոր բան տեսավ ազնվականը: Փողոցներն այլևս այնքան մարդաշատ չեյին, բայց սրանց կողքերին բարձրանում ելին վոչ թե տներ և խանութներ, այլ գործարաններ: Ծխնելուչներ, ծխնելուչներ, կարծես մոմեր, ցցված են փողոցի չերկու կողմում և ծխում են սե ծխով: Ծխից մինչև անգամ սե ամպեր են կուտակվել քաղաքի վրա: Ազնվականը նալեց, նալեց և չհամբերելով հարցրեց.

— Ի՞նչպես ե, վոր այստեղ ծխից մարդիկ չեն

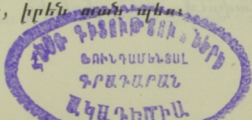
խեղդվում: Ափսոս չեն մեր քաղաքները. փողոցներում մարգագետիններ են կանաչում, ողբ մաքրւր. նեղվածք և այսպիսի խառնակութուն չկա...

— Ձեզանում վոչինչ չեն անում, իսկ մեզանում աշխատում են, այս պատճառով ել ծուխ և խառնակութուն ե տիրում,— պատասխանեց անգլիացին:

Նրանք հասան մի հյուրանոցի և տեղավորվեցին մի սենյակի մեջ: Աղնվականն իր իրերը վաչր եր դրել. անգլիացին նրան ասում ե.

— Դեհ, չպետք ե ուշացնել, ինչ պատվեր վոր տալու չես, շո՛ւտ արա, տո՛ւր նկարը, ժամանակը թանգ ե:

Աղնվականը նստավ սեղանի առաջ, վերցրեց մի կտոր թուղթ և նկարեց մի կառք՝ բարձր, անճոռնի անիվներով, ուսական մուշտակ, թաղիքի վռտնամաններ և գլխարկ՝ ունկապանակով: Անգլիացին նայեց նկարին և անմիջապես սկսեց վազել: Հյուրանոցի բոլոր ծառայողներին զրգզրզում ե, փնթփնթում ե, դուրս տալիս իրենց լեզվով, փողը աջ ու ձախ շարտում և բոլորին մի ինչ, վոր տեղ ուղարկում: Միքիչ հետո սկսեցին մարդիկ գալ, մինը մյուսի չետեից. դալիս են, խոսում և անմիջապես փախչում: Նայեց, լսեց աղնվականը և սկսեց տեղավորվել ինչպես հարմար ե, իրեն ~~տան պետ~~

— Յերեք չորս որ աչտակող կապրենք, — մտածեց ազնվականը՝ ջոկելով և տեղավորելով իր իրերը:

Սակայն ազնվականին չհաջողվեց չերկար ապրել ոտար քաղաքում: Նրանք չեկան առավոտյան, իսկ ճաշից հետո անգլիացին ասում ենրան.

— Դեհ չեկ, ստացիր պատվերդ:

Ազնվականը զարմանքից բացեց բերանը և վնաս անգլիացու չետեից: Նրանք փողոց լեւան և տեսան, վոր աչտակող արդեն կանգնած ե մի նոր կառք, բարձր, անճոռնի անիմլերով, իսկ կառքի վրա դրած են թաղիքի վոտնամաններ, մուշտակ և գլխարկ: Ազնվականի ամբողջ պատվերը լիովին պատրաստ եր:

Հառաչեց ազնվականը, հանեց 10 հազար ուրբի, տվից անգլիացուն, իսկ անգլիացին ասաց.

— Ե, ի՞նչ, տեր, ել վիճել չե՞ս ուզի:

— Վո՛չ, բավական ե, բավա՛լան, — բարկացած ասաց ազնվականը:

— Ի՞նչի չես, տեր, բարկանում, վեճը չես չսկսեցի: Յես քեզ հենց առաջին անգամ պատահելիս ասացի, վոր ձեր վարպետները մերիննեքի համեմատությամբ վոչինչ չարժեն. ձեր չերկրագործներն ել, թեև ամբողջ որն արշուն քրտինք են թափում, բայց չերկրից աչն չեն

ստանում, ինչ վոր անգլիացին թեթե աշխատանքով ստանում է: Յեւ ձեր ճորտացած ամբողջ ժողովուրդը...

— Ասա ինձ, բարեկամ — ընդհատեց նրան ազնվականը, — ինչպես չես իմ ճորտերին և հարկադրված վարպետներին արագաշարժության և արհեստների վարժեցնում:

— Թող նրանք դադարեն ճորտ և հարկադրված վարպետներ լինելուց, թող իրենք իրենց վաժեցնեն և կտեսնեք, վոր վարպետը կդառնա հմուտ վարպետ և չերկրագործը տոկուն չե, կրագործ:

Հայտնի չե, թե իսկապես վիճել և անմիտ ազնվականը տարորինակ անգլիացու հետ. կարող ե վիճած լինել, կարող ե և չլինել: Բայց մի անկասկածելի ճշմարտութուն և թաղնված ծերունու այս պատմության մեջ: Ճորտութունը չերկու դարից ավելի ծանրանում եր ուս ժողովրդի վրա. ուս մարդկանց աշխատանքն ստիպողական, հարկադրական եր, գավազանի տակ: Այս պատճառով ել և՛ արհեստագործութունը, և՛ վաճառականութունը, և՛ չերկրագործութունը և՛ արվեստները — բոլորը մուսաստանում կանգնած ելին: Մեծ գործարաններ չեյին հիմնվում, նույնիսկ մեծ քաղաքները խուլ և քնած ելին: Իսկ Անգլիայում, ուր ժողովուրդն արդեն վաղուց

թոթափել եր ճորտական լուծը, քաղաքներն աղ-
մկալից ելին, մարդաշատ: Յերկրի մեջ ծաղկում
եր գործարանային արդյունաբերությունը, և ան-
դիական ազգն առաջինն եր աշխարհում իր բա-
րորությամբ և նախաձեռնությամբ:

Գիտությունը և ազատությունն անմատչելի
եղին ուսւս չերկրագործին, և այս պատճառով ել
շատ թույլ եր զարգացած չերկրագործությունը:
Նա չեա եր ֆաղեկ ժողովրդի աճման տատիճա-
նից. ժողովուրդն ավելանալով ավելանում եր,
իսկ չերկրագործությունը, գործիքները, բերքը
ֆում ելին առաջվանը: Մուս չերկրագործի աշ-
խատունակությունը շատ ցածր եր: Մուս տգետ
ճորտ գյուղացիները չեղին կարողանում հանել
չերկրից այն, ինչ վոր կարող եր տալ զիտակ,
աշխատասեր և ազատ չերկրագործը:

XIX դարի կեսերին արդեն շատերին պարզ
եր ուսւս ժողովրդի չեամֆնացությունը: Նույն-
իսկ շատ կալվածատերեր, այսինքն գյուղացիներ-
ի տերեր, չեկել ելին այն չեզրակացության, վոր
հենց իրենց ել ձեռնառւ չե ճորտատիրական
իրավունքը, վոր տվելի ձեռնառւ չե գյուղացի-
ներին ազատ արձակել և հետո նրանց բանվոր
վերցնել վճարով և այս վճարի փոխարեն պա-
հանջել նրանցից իսկապես փութաջան, լավ և
արդյունավետ աշխատանք:

1861 թվին կալվածատիրական ճորտերն ազատվեցին ճորտատիրական կախումից:

Այս բարենորոգմամբ Ռուսաստանը բավական առաջադիմեց անտեսապես: Ճիշտ է, ճորտերի ազատագրումը լիովին չկատարվեց, ճիշտ է, սակավահողութունն, անորինութունը, ծանր հարկերը և տգիտութունը թույլ չտվին նրանց ոգտվելու նոր պայմաններից, ոգուտ ելին ստանում գլխավորապես վոչ գյուղացիներ, չերկրագործներ: Բայց և այնպես՝ չերկիրը արհեստագործության և վաճառականության համր դարգացումից անցավ արագ զարգացման: Նա ծածկվեց չերկաթուղիների ցանցերով, վորոնցով տարվում էին հացահատիկներ և վաճավում արտասահմանում, վորոնցով Դոնեցյան ավազանից քարածուխը փոխադրվում էր ամեն կողմ, վորոնցով հարավից և Ուրալից տարվում էին չուգուն և չերկաթ և այլ շատ նյութեր: Գետերի վրա դարգացավ նավագնացութունը: Յերկրի մեջ հիմնվեցին և սկսեցին գործել բազմաթիվ գործարաններ: Սրանցից միջանիսում՝ պատրաստվում էին գյուղատնտեսական գոյ ծիֆներ, մլուսներում մանած թել և մանուֆակտուրա, չերրորդներում՝ կաշվեղեն և այլն: Մի քանի գյուղեր և փոքրիկ քաղաքներ դարձան արհեստագործական մեծ կենտրոններ, չեռուն կյանքով,

հաղարավոր բանվորներով և հարուստ վաճառականութեամբ:

Գյուղերում յերևացին բարեկարգ տնտեսութեւններ՝ կատարելագործված յերկրագործական գործիքներով, խոտացանութեամբ, բազմացան յեղանակով և կենդանաբուծութեամբ: Հիմնվեցին եղջերավոր տոհմիկ կենդանիների բուծարաններ, զարգացավ վաշխարապահութեւնը: Մի խոսքով՝ ժողովրդական տնտեսութեան շատ կողմեր և մասնավորապես յերկրագործութեւնը մեծ առաջադիմութեւն գործեցին:

Վոչ-գյուղացիները, գլխավորապես, ոգտվեցին այս բարենորոգման շրջանի, այսինքն 1861 թվի ճորտերի ազատագրումին հաջորդող ժամանակամիջոցի բարիքներից. բայց չեթե այս բարենորոգումը չլիներ, չեր լինի նաև յերկրի մեր ցույց տված տնտեսական զարգացումը: Այսպես սերտ կապված են բոլորը:

3. ՀՈՂՆ ՈՒ ՄԱՐԴԻԿ ԽՍՀՄ ՄԵԶ.

ԴԱՄԵՏԵՐ. — Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետութեւնների Միութեւնը բռնում է հողի ահագին տարածութեւն: Բնակիչների գլխավոր պարապմունքը յերկրագործութեւնն է: Սակայն մշակվում է հողի աննշան մասը:

ԽՍՀՄ մեջ ամբողջ հողի 26⁰/₀-ը վարելահող է, 10⁰/₀-ը մարգագետին և արոտատեղի, 39⁰/₀-ը անտառ, 19⁰/₀-ը անպետք հողեր:

Այսպես չէ մյուս պետութիւններ, ի մեջ: Ուրիշակ՝ Գերմանիայում մշակվում է ամբողջ հողի կեսը, իսկ Ֆրանսիայում՝ ավելի ևս: Ռուսաստանում գրեթէ ամեն տեղ տարվում է չեռագաշտյան տնտեսութիւն: Հարևան չերկրներում վաղուց արդեն անցել են բազմադաշտյան իւրիսկ դուք գիտեք, վոր բազմացանի ժամանակ վարելահողի ամենաաննշան մասն է հանգիստ առնում:

Վերցրած հավասար հողամասերից հանգիստ են առնում—Գերմանիայում հողի 6⁰/₀-ը, Ֆրանսիայում՝ 13⁰/₀-ը, Ռուսաստանում՝ 34⁰/₀-ը:

Ինչ են ասում այս թվերը: Նրանք ասում են, վոր վարելահողի չուրաքանչյուր 100 դեսյատինից Գերմանիայում հանգստանում է միայն 6 դեսյատին, իսկ ԽՍՀՄ մեջ՝ 34 դեսյատին: Հասկանալի չէ, վոր հացահատիկներ եւ Գերմանիայում միաշափ հողամասերից հավաքում են ավելի, քան Ռուսաստանում:

Ինչ հացահատիկներ են ցանում ԽՍՀՄ մեջ:

Առաջին տեղը բռնում է հաճարը, չերկրորդ տեղը՝ ցորենը: Հետո գալիս են վարսակը, գարին և մյուս հացահատիկները (կորեկ, հնդկացորեն (гречиха), սիսեռ, սիմինդր, կարտոֆիլ և այլն):

ԽՍՀՄ մեջ ցանած հողի $32^0/0$ -ը հաճար է, $25^0/0$ -ը ցորեն, $10^0/0$ -ը դարի, $19^0/0$ -ը վարսակ և $14^0/0$ և այլ հացահատիկներ:

ԽՍՀՄ յեւ շնչ բնակչութիւնը. - Վոչ միայն տարածութեամբ, այլ և բնակիչների թվով մեծ է ԽՍՀՄ, և չեզոքական պետութիւնների մեջ առաջին տեղն է բռնում: XX դարի սկզբում ԽՍՀՄ մեջ մոտ հարյուր չեքոսլոն միլիոն մարդ էր ապրում, այսինքն չեքոսլոն անգամ ավելի, քան Գերմանիայում: Իսկ չեքոսլոն հարյուր հիսուն տարի առաջ, XVI դարի վերջին՝ Մոսկովյան թագավորութեան մեջ ընդամենը չորս միլիոն բնակչութիւն կար: Յերեք ու կես դարում նա ավելացել է քառասուն անգամ: 1550 թ. չեքոսլոն է 4 միլ., 1700 թ.՝ 12 միլ., 1800 թ.՝ 35 միլ., 1850 թ.՝ 69 միլ. և 1900 թ.՝ 130 միլիոն:

XVIII դարից սկսած բնակչութեան աճումն արագութեամբ մեծացել և հասել է գագաթնակետին XIX դարի վերջին: Վերջին 50 տարեկան ընթացքում բնակչութիւնը համարյա թէ կրկնապատկվել է: Սրա գլխավոր պատճառն այն է, զոր նախկին դարերի չեքոսլոնապետ պատերազմներն ու սրանց հետ կապված համաճարակները տեղի չեն տվել խաղաղ կյանքի, և Ռուսաստանին միացել են շատ չեքոսլոններ իրենց բնակիչներով:

Հայերիս ամբողջ թիվն այժմ մոտավորապես կարող ե հասնել 1,100,000-ի: Խորհրդ. Հայաստանում 1922 թ. գյուղատնտեսական վիճակագրության տվյալներով՝ չհաշված զորքը, 781,011 բնակիչ կա, վորից 395 538 ար, 385,173 իգական:

Այս թվից 636,288 (324,885 ար., 312,333 իգ.) ապրում են գյուղերում, 143.823 (70,683 ար, 73,140 իգ.) քաղաքներում: Այսինքն ամբողջ ազգաբնակչության 19 տոկոսն ապրում ե քաղաքներում, իսկ չեթե վերցնենք ԽՍՀՄ, այն ժամանակ կտեսնենք, վոր քաղաքային թվահաշվում թվում ե 14⁰/₀ է: Սրա գլխավոր պատճառն այն ե, վոր միջանի զավառամասերի կենտրոնական գյուղերն, ինչպես՝ Ղարաքիլիսա, Իջևան, Ստեփանավան, Դիլիջան, Խորհրդային իշխանություն տնորինություն քաղաք համարվեցին:

4. ԲՐԻԴԻՆՈՅԱՆ ԿՈՄՈՒՆԱ.

Հին, կիսավեր, միհայ կանի փայտե տուն, նույնպիսի չերկու խրճիթ, չերեք վոչ մեծ, հին շտեմարաններ, նույնքան ել սարայներ, բոլորովին անպետք ախոռներ և գոմեր (առանց անասունների, վոչխարների և ձիերի), ահա թե ինչ եր ներկայացնում վեց տարի առաջ Պակովի նահան-

գի Տորոպեցի դավառի խուլ անկյունում ընկած Բրիդինո գյուղի մոտի կալվածքը։ Միանգամայն աչքաթող արված և ավերված էր այս կալվածքը։ Այս միևնույն դրուժյան մեջ էր գտնվում նրա շուրջը տարածվող 150 դեսյատին վարելահողը։

Այս կալվածքը բավականաչափ փշացիլ և խռպանացել էր դեռ պատերազմից առաջ, և պատերազմի ու հեղափոխության տարիները նրան կատարելապես ամաչացրին։ Պետք էր մեծ աշխատանք և ջանք գործ դնել, վոր կարելի լիներ նրան վերականգնել։ Այս պատճառով էլ, չերկար ժամանակ մնացել էր ավեր։ Յերկար ժամանակ չէր գտնվում մինը, վոր ձեռնարկեր նրա վերականգնման ծանր աշխատանքին։ Սակայն վերջիվերջո այդպիսիները գտնվեցան։ 1918 թվի մայիսի 1-ին կազմակերպվեց Բրիդինոյան կոմունան, վորը տնտեսութուն հիմնեց այդ ավեր տեղում։

Ո՞վքեր էին այդ կոմունարները. — տեղական աղքատ գյուղացիները։ Գործին սկիզբ դրին Գրոմով չերեք ու Պետրով չերկու չեղբայրները։

Նրանք շատ վատ էին ապրում, ինչպես բրիդինոցիներից շատերը։ Այստեղի հողը անբերրի չէր, ճահճային, առանց աղբով պարարտացնելու բերք չէր ստացվում, իսկ պարարտացնելու հա-

մար հարկավոր եր բավականաչափ տավար ու-
նենալ, բայց այդ շատ սակավ եր, մանավանդ
պատերազմից հետո: Պատերազմը սաստիկ վա-
տացրել եր առանց այն ել գյուղական թույլ տըն-
տեսությունը, բայց դրա փոխարեն բերել եր
հեղափոխություն, իսկ հեղափոխությունը կյան-
քի մեջ մտցրեց շատ նոր բաներ, վորոնց մա-
սին առաջ նույնիսկ մտածել չելին համարձակ-
վում: Այս նորությունները հասան մինչև խուլ
Բրիգինոն և պինդ նստան Գրոմով և Պետրով
յեղբայրների գլխներում: Նրանք խորհրդակցե-
ցին միասին, զնացին իրենց գավգործկոմի մոտ,
իմացան թե ինչ կարելի չե անել և ինչպես, և
սկսեցին հավաքել համագյուղացիներին՝ վորպես-
զի կազմակերպեն կոլեկտիվ (ընդհանուր) տըն-
տեսություն, կամ այլապես՝ կոմունա: Համա-
գյուղացիներն անվստահությամբ վերաբերվե-
ցան դեպի այս գործը և միայն միջանիսը միա-
ցան Գրոմովներին ու Պետրովներին: 1918 թվի
մայիսի 1-ին Բրիգինոյան համայնական տնտե-
սությունը ձևականապես կազմակերպվեց և ստա-
ցավ այն կալվածքը, վոր վերևը հիշեցինք:

Կոմունարները հավաքեցին իրենց բոլոր ու-
նեցած, չունեցածը և դիմեցին աշխատանքի:
Ուժասպառ դաշտերում չերևացին գյուղական
նիհար, թույլ ձիեր, վորոնք արորով աղոսներ

եջին փորում, իսկ ակոսներում ցանում ելին
կիսաքաղց հողագործները: Նրանք նորոգում ելին
կիսավեր շենքերը, փորպեսզի հարմարեցնեն տա-
վարի և մարդկանց բնակության համար: Դժվար
եր, բայց գործի նորութունը փոփոխում եր ըն-
կերներին և վերջնական հաջողության հույսը
հարատևում եր նրանց չեռանդը: Այսպես նրանք
համերաշխ աշխատում ելին, առանց ձեռները
ծալելու, առանց կուշտ ուտելու կամ խորը քնե-
լու: Ընդհանուր աշխատանքով ձեռք բերվածը
կազմում եր ընդհանուրի սեպհականութուն և
գործադրվում բոլոր մասնակիցների և նրանց ըն-
տանիքների կարիքների վրա: Իմ ու քո չկար
նրանց մեջ:

Անցան միբանի ամիսներ անխոնջ աշխատան-
քով և մի անսպասելի չարիք ընկավ համայնա-
կան տնտեսության վրա. միակ բնակելի տունը
հիմնովին վառվեց: Հրդեհի միջոցին վոչնչացավ
գուլքի մի մասը: Յուրաք, քաղցը, նեղութունը
ուժգին խփվեցին կոմունարների չերեսին, բայց
չկարողացան նրանց ընկճել: Նրանք շարունա-
կեցին կռվել: Այսպես անցան ամբողջ հինգ տա-
րիներ և կալվածատիրոջ ավեր տունը հիմնովին
փոխեց իր տեսքը: Կալվածքում կանգնել են չե-
րու նոր տուն. (28×8 արշին, 24×12 արշ.),
փորոնց մեջ ապրում են 40 մարդ, փորոնցից 18

աշխատանքները, մյուսները չերեխաներ ու ծերեր: Շինված են տնտեսության միջանի նոր շենքեր - սարաչ՝ գործիքների համար, ախոռ և այլն, հիմնված են սղոցարան ու ջրաղաց, վորոնք սկսել են գործել 1923 թ. ոգոստոսի մեկից, վերջանում են ընթերցարանի և դպրոցի շենքերն, սկսել են չորացնել ճահճալին տեղերը:

Մինչև համայնական տնտեսության կազմակերպումն այս կալվածատիրական տնտեսության մեջ աչգեգործութուն գոյութուն չունեի. նոր տերերը 1921 թվին չերկու դեսյատին տարածության վրա աչգի ձգեցին 270 ծառով (200 խնձորենի, 60 սալորենի և 10 տանձենի), Դաշտային աշխատանքները կատարվում են նոր չեղանակով: Առաջներն ամբողջ հողաբաժնի վրա ցանվում եր ընդամենը չերկու դեսյատին վարսակ, չերեք դեսյատին առվույտ: Այժմ կիրառվում ե բազմադաշտյան չեղանակը: Յանքսի ընդհանուր տարածութունն ե 9 դեսյատին հաճար, 6 դեսյատին վարսակ, 4 դեսյատին դարի, 5 դեսյատին սիսեռ, 1 դեսյատին վուշ, $1\frac{1}{2}$ դես. կարտոֆիլ և 22 դես. առվույտի դաշտեր: Մնացած հողը բռնված ե անտառով, արոտատեղիներով և ճահճներով: Յեվ մինչդեռ գյուղական տնտեսություններում ստացվում ե դեսյատինին՝ հաճարից 28 փութ, վարսակից՝ 30—40 փութ,

գարուց՝ 35 40 փ., կարտոֆիլից՝ 350 փ., այս համայնական տնտեսության մեջ ստացվում է հաճար մինչև 100 փ., վարսակ՝ 70 փ., գարի՝ 110 փ., կարտոֆիլ՝ 800 փ.: Աշխատանքի սկիզբում համայնական տնտեսությունն ուներ 4 հոգնած ձի, 4 կով, 10 վոշխար և 3 խոզ, ինչպես և՛ գյուղատնտեսական գործիքներից 2 գութան, 3 արոր, 3 տափան, նաև 2 սալ, 4 քաշակ, 1 սահնակ և այլն: Այժմ ունի 6 լավ բեռնակիր ձի, 12 կթվող կով և 26 հորթ: Համայնական տնտեսությունն ունի 2 շոգեմեքենա, 5 կառք, 3 խոտհար, 3 ձիաքարշ փողխ, 11 գութան, արոր, տափան նոժանի, 2 բազմախոփանի արոր, 6 սալ, 2 սահնակ և 60 կտոր գյուղատնտեսական իրեր:

Ահա այս է մի խումբ մարդկանց հնգամյա համառ աշխատանքի արդյունքը, վորոնք միացրել են իրենց ուժերն ընդհանուր գործի համար: Յեվ ամենայն արդարությամբ Բրիգինոյի համայնական տնտեսությունը համարվում է Պսկովի նահանգի միակ, որինակելի կոմունան:

5. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՊԱՇՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.

Նոր-դաւս.— Մասկվայի ապարանների ժողովարանի գահլիճը ժամանակավոր ապես դարձած էր

ժողովրդական դատարանի աշխատանքին վերաբերյալ նիստերի ղահլիճ:

Քննվում եր քաղաքացի Պավլովի, կոշկակարանոցի տիրոջ գործը: Դատական սեղանի առջև նստած եր ժողովրդական դատավորը, և նա կողքերին չերկու ժողովրդական ատենակալներ — գործարանի մի բանվոր և մի բանվորուհի: Մեղադրյալի նստարանի վրա՝ Պավլովը, վկաներն ելին՝ աշխատանքի տեսուչը, կաշեգործական պրոֆմիուկցիան ներկայացուցիչը, Պավլովի արհեստանոցի տասը բանվորները, վորոնցից չերեքը 12 — 14 տարեկան տղաներ ելին: Ներկա ելին շատ մարդիկ, առավելապես չերկու սեռի բանվորներ:

Կարգում են ամբաստանադիրը, վոր զծում ե մի ալսպիսի պատկեր: 1923 թ. դեկտեմբերի 15. «կաշեգործի շաբթին» Պավլովի կոշկակարանոցը չեկան դիտելու աշխատանքի տեսուչը և կոշկակարական պրոֆմիուկցիան ներկայացուցիչը: Պավլովը հենց վոր բակում նկատեց նրանց՝ վազեց արհեստանոց և ինչ վոր բղավեց. իսկույն բանվորները վիախան զոնազան կողմեր: Յեվ չերբ աեսուչը միուկցիան ներկայացուցչի հետ մտան արհեստանոց, ալստեղ գտան միալն չերկու չերեխա, վորոնք թագ ելին կենում ոռւսական վառարանի չետեր:

«Յեւ արհեստանոց չունեմ, հայտնեց Պավլովը և այս չերկու չերեխաներին իրենց ծնողների խնդրով սովորեցնում եմ արհեստ»:

Յեկողները հեռացան առանց վորևե մեղադրանքի: Բայց մարտի 5-ին նորից չերեցան և այս անգամ հաջողվեց տեսնել արհեստանոցն իր ամբողջ կազմով.— 7 չափահաս բանվոր և 3 չերեխա նստած աշխատում էին:

«Մենք մեզ համար ենք աշխատում, մի տեսակ արտել ե», — հայտնեցին բանվորները տեսչին, վոչ մի տեր չունենք:

Տեսուչը չհավատաց այս խոսքերին և սկսեց քննել. չերեաց, վոր Պավլովը արհեստանոցի խակական տերն եր, և բանվորների բացատրությունը հետևանք եր նրա պատվերի ու սպառնալիքի: Բռնված Պավլովը հարց ու փորձի միջոցին սաստիկ բարկանում եր և բղավում տ' սչի վրա. «Դուք միայն խանգարել զիտեք, պետք ե ձեր վզից բռնել և դուրս շարտել»:

Տեսուչը հասկացավ, վոր Պավլովը մեղավոր ե, ուստի և սկսեց քննություն կատարել՝ պարզելու, թե ինչով եր Պավլովը մեղանչել աշխատանքի վերաբերմամբ չեղած խորհրդալին որեւնքի դեմ: Ընդհանրապես քննություն կատարվում ե կամ տուժողի գանգատով, կամ ա՛յն դեպքում, չերք իշխանության ներկայացուցիչը — միլիցիան,

աշխատանքի տեսուչը, սանիտարական վերահսկիչը և ուրիշներն իրենք նկատում են որենքի խախտում: Յեթե քննությունը հաստատում և որենքի խախտումը, գործը գնում և ժողդատարան, չեթե վոչ՝ ընդհատվում և:

Քննության միջոցին Պավլովը շարունակում էր անորոշ ցուցումներ տալ և հարկադրում էր իր բանվորներին նույն կերպ վարվել, իսկ չերեխաներին նույնիսկ թույլ չտվեց մոտենալ աշխատանքի տեսչին:

Վերջապես Պավլովը ներկայացավ ժողդատարանին, մեղադրվելով, վոր խախտել և աշխատանքի վերաբերյալ որենքը, և արդյունաբերական ձեռնարկությունների մասին չեղած սանիտարական կանոնները, ինչպես նաև վիրավորել և աշխատանքի տեսչին:

Դատի միջոցին Պավլովը սկզբում աշխատեց ամեն կերպ արդարացնել իրեն և գործը խճճել: Դատավորը, վոր արդեն հասակն առած, ամրակազմ, պարզ հագնված, ըստ չերեխութիւն, բանվոր էր, լուրջ, մտախոհ դեմքով և թափանցող աչքերով, ուշադրությամբ լսում էր Պավլովի բացատրությունը: Յերբ նա վերջացրեց, դատավորն սկսեց հալցաքննել վկաններին

— Ասացեք, ընկեր, — դիմեց նա բանվորներից

մեկին, — քանի՞ ժամ եր տևում աշխատանքը Պավ-
լովի արհեստանոցում և վո՞րքան եր ձեզ վճարում:

— Մենք աշխատում ելինք առավոտյան ժամի
7-ից մինչև զիշերվա ժամի 11-ը, — սկսեց պատ-
մել բանվորը, — վարձատրություն ստանում ելինք
ամեն մի զույգ կոշկի համար 70 կոպ., միայն
պարտավոր ելինք աշակերտների փոխարեն տի-
րոջ համար շաբաթական չերեք զույգ կոշիկ պատ-
րաստել: Աշակերտներին նա վոչինչ չեր վճա-
րում, միայն ճաշ եր տալիս և հասարակ հագուստ:
Խորհրդալին տոներին ստիպում եր մեզ աշխա-
տել, սպառնալով զրկել մեզ ճաշից և թեչից:

— Այսպես ուրեմն, դուք որական 14 ժամ ելիք
աշխատում, — ասաց դատավորը: Դուք բոլորդ ել,
ընկերներ, ալդքան ելիք աշխատում, — հարցրեց
նա մյուս վարպետներին:

— Բոլորս ել, — բացականչեցին բոլորը միա-
սին, — վոչ մեկիս չերես չեր տալիս:

— Իսկ չերեխաների հետ ի՞նչպես եր վարվում
Պավլովը, — հարցրեց դատավորը բանվորներին:

— Այնպես եր վարվում, վոր ամենափոքր
հանցանքի համար ծեծում եր: Նա շատ խիստ եր:

Ատենակալ-բանվորունին, վոր վաղուց զթու-
թյամբ նայում եր նիհար, կեղտոտ, պատառոտ-
ված աշակերտներին, հարցրեց սրանցից ամե-
նամեծին. —

Ապա պատմիր, թե ինչպես ելիք ապրում
վարպետի մոտ:

— Վատ ելինք ապրում, — պատասխանեց նա, մի վտար մյուսից հետո բարձրացնելով և վոյորելով ձեռքի մեջ գլխարկը. — Նա մեզ ծեծում եր... սկզբում ինքն եր մեզ ծեծում, հետո ստիպում եր տղաներից մեկին կաշե գոտիով խփել մյուսին. և չերբ խփում եր, վարպետը դիտում եր, և չեթե կամաց եր խփում՝ հրամայում եր նորից խփել: Մենք աշխատում ելինք վարպետների չափ: Աշխատում ելինք վոչ միայն կոշկակարության վրա, այլ և ջուր ելինք կրում, փայտ կոտորում, վառարանները վառում:

— Յերբ վարպետը մեզ վարձում եր, — ասաց մյուս տղան, — մեզ պատվիրեց, վոր չերբ տեսնենք, վոր թղթապանակով մինը զայիս ե, իսկույն թագ կենանք: Այդպիսի դեպքի համար մենք մինչև անգամ նշանի զանգ ունեյինք: Յերբ այդ զանգը հնչում եր՝ մենք ծակերն ելինք մըսնում:

— Բայց չե՞ վոր ձեզ համար ավելի լավ կլիներ, — ասաց դատավորը, — վոր աշխատանքի տեսուչը քննություն կատարեր և ձեզ պաշտպաներ:

— Վարպետը պահանջում եր, և մենք նրանից վախենալով, անում ելինք, ինչ վոր հրամայում եր, — պատասխանեցին տղաները:

Վկաների հետագա ցուցումներից չերևաց, վոր

արհեստանոցը, 9 քառակուսի սաժեն մեծության սենյակը, տարին միայն չերկու անգամ երկվացվում: Միշտ կեղտոտ եր, միշտ լի աղբի կույտերով: Յե՛վ այսպիսի մի տեղում ամբողջ ուրը աշխատում ելին վարպետներն ու աշակերտներն, այնտեղ ել ճաշում ելին, և գիշերում:

Մեղադրյալը մոռալ դեմքով լսում եր վարպետների և տղաների պատմածները. նրան ալևա դժվար եր ծածկել, ուրանալ, և նա հանձն առավ մեղադրանքը: Միայն տղաների ծեծելու մասին տված հարցին նա հարկավոր համարեց այսպիսի բացատրութուն տալ.

— Յես ինքս շատ քիչ անգամ ելի ծեծում տղաներին, — ասաց Պավլովը. — Մեծ մասամբ չես հրամայում ելի մեկին՝ թակել մյուսին:

Կարճառե խորհրդակցությունից հետո դատավորը կարգաց դատավճիռը. Պավլովին դատապարտել մի տարվա բանտարկության:

Աւստրալիա ուրենսգիրքը. Կոշկակարանոցի տեր Պավլովը մի տարվա բանտարկության դատապարտվեց աշխատանքի որենքը և արդյունաբերական ձեռնարկությունների սանիտարական կանոնները խախտելու պատճառով: Այդ ի՞նչ որենքներ են:

Մինչև հեղափոխությունը մեզանում պատահում եր, վոր գործարաններում և արհեստա-

նոցներում բանվորական ուրը տեղում եր 10
լերբեմն՝ 12 և ավելի ժամ։ Որենքը շատ թույլ
եր պահպանում բանվորական դասակարգի շա-
հերը։ Աշխատավարձը, ինչպես նաև առողջապա-
հական պայմանները (աշխատավայրերի մաքրու-
թյունը, ընդարձակութունը և հարմարություն-
ները), այս բոլորը կախված ելին տիրոջ բարի
կամքից։

Որենքը շատ քիչ եր պաշտպանում բանվորի
շահերը։

Բոլորովին այլ կերպ դարձավ հեղափոխու-
թյունից հետո։ Սորհրդային իշխանության հրա-
տարակած առաջին որենքներից մինը լեղավ
1917 թ. հոկտեմբերի 29-ի բանվորական 8-ժամ-
յա որվա վերաբերյալ որենքը։ Հետագայում այս
որենքն ընդարձակվեց այս կամ այն մասերում, փո-
փոխվեց և վերջապես ստացավ վերջնական մի ձև,
աշխատանքի որենսգիրք խորագրով, վոր հաս-
տատվեց 1922 թվին։ Միաժամանակ կազմակերպ-
վեց առանձին Աշխատանքի Ժողովրդական կո-
միտարիատ։ Որենքի հիմնական պահանջն ե. բան-
վորական ուրը չի կարող 8 ժամից ավելի տեել
որվա ընթացքում։ Գիշերային աշխատանքներն
ավելի ծանր են քան ցերեկվանն, ուստի և գի-
շերային աշխատանքները տեելու լեն միայն 7
ժամ։ Հետո անչափահասների (16 - 18 տարե-

կան), ստորյերկրյա բանվորների (ինչպես որինակ ածխահանքերում աշխատողները) և մտավորապես աշխատող մարդկանց համար հաստատված ե 6 ժամյա բանվորական որ: Մինչև 16 տարեկան հասակն աշխատանքն ամբողջովին արգելված ե: Առանձնապես կարճատև բանվորական որ սահմանված ե քայքայիչ արդյունաբերության համար (7, 6, 4 և նույնիսկ 2 ժամ), միանգամայն պարտավորեցնելով, վոր այսպիսի աշխատանքների ժամանակ բանվորներին տրվի կաթ, կարագ, հատուկ հագուստ, դիմակ: Պարտադիր ե ճաշի ժամանակ ընդմիջում անել, արտաժամյա աշխատանքները թույլ են տրվում միայն բացառիկ դեպքերում (հրդեհ, հեղեղ մեքենայի փրկացումն, վոր անհրաժեշտ ե անմիջապես վերանորոգել, վորպեսզի աշխատանքը չերկար չդադարի): Այս պիսի բոլոր դեպքերում արտաժամյա աշխատանք թույլ ե տրվում չուրաքանչյուր բանվորի համար տարեկան վոչ ավելի 120 ժամից և այն ել միայն աշխատանքի տեսչի թույլատվությամբ: Ամեն մի բանվոր, վոր ծառայել ե $5\frac{1}{2}$ ամիս, պետք ե արձակուրդ ստանա տարեկան առնվազն չերկու շաբաթ: Անչափահասները, վորոնք աշխատում են քայքայիչ ձեռնարկությունների մեջ, ստանում են չերկու շաբաթվա լրացուցիչ արձակուրդ: Ձեռնարկություննե-

բուժման աշխատանքը շատ անգամ վատ ազդեցութեան է թողնում բանվորներին առողջապահութեան վրա աչիս պատճառով, վոր աշխատատեղին (արհեստանոցը) վատ է շինված, կեղտոտ է պահվում և այլն. Աշխատանքի որենսդիրքը խիստ պատասխանատուութեամբ պահանջում է, վոր ամեն միջոց գործ դրվի աշխատատեղի անհարմարութեանները վերացնելու. պահանջում է նրանց կարգին պահել (առողջապահիկ դրութեանը):

Աշխատանքի որենսդիրքի գործադրութեան հրակողութեանը դրված է աշխատանքի տեսուչների վրա, վորոնք բանվորական կազմակերպութեաններէն ընտրված ներկայացուցիչներ են: Դրանց ոչնչում են բժիշկները և ինժեներները (առողջապահական և տեխնիկական տեսուչներ):

Վերջապես աշխատավարձի վերաբերութեամբ որենսդիրքը սահմանում է մինիմում չափը: Այս մինիմումից ցած վարձողն իրավունք չունի վրճարել բանվորին: Բանվորին առանց լուրջ պատճառի չի կարելի հեռացնել:

Այդ պատճառները ճիշտ վորոշված են որենսդրքում:

Ահա դրանք են գլխավոր առմամբ բովանդակութեանն աշխատանքի որենսդիրքի, վոր պաշտպանում է բանվոր մարդու աշխատանքը Խոր-

հրդային հանրապետութեան մեջ, և հենց այս որեւեճների խախտման համար եր, վոր կոշկա-կարանոցի տեր Պավլովը բանա նետովեց:

6. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅՈՒՆ.

Ծովածոցն ահագին, կլոր հայելու պէս փայլում եր ամառային պայծառ արեւի տակ: Նրան աջ և ձախ կողմերից անջրպետում ելին բաց ծովից կիսաշրջանով չերկու հրվանդաններ, մինը բավական բարձր, մյուսը հարթ: Այս չերկու հրվանդանների միջից ազատ չերևում եր անսահման ծովը, վոր հեռւում միանում եր հորիզոնի հետ: Ծոցի ափին և հեռու խորքում ցրված ելին տներ, մեծ մասամբ մի հարկանի. նրանց սպիտակ պատերը պարզ վորոշվում ելին ծառերի կանաչների միջից, իսկ ավելի հեռուն, խորքում, ցցվում ելին բավական բարձր լեռների ակիքավոր կատարները, վորոնք հշուսիսային կողմից բաժանում ելին նեղ ծովափը:

Այնտեղ, ուր վերջանում են տափաստանները և սկսվում լեռները, տարածվում ե մի թփուտ, լի դժնիկներով (держи дерево): Վորքան լեռը բարձրանում ե՝ այնքան թփուտը փոխվում ե մանր կաղնու անտառի, խառն հաճարենիներով: Անտառը ծածկում ե լեռների լանջերը մերթ կի-

սով չափ, մերթ ավելի ևս դատարկ թողնելով նրանց կատարները: Ամպամած որերին (ամառը շատ հազիվ ե պատահում) ամպերը խիտ պատում են լեռնաշղթան և շատ անգամ իջնում մինչև անտառի սահմանը: Դաշտի մարդկանց համար լեռների լանջերի վրայի ահեղ ամպերի տեսքը մի առանձին հետաքրքրական տեսարան ե կազմում: Աշնանը և ձմռանը ծովածոցին փոված փոքրիկ քաղաքը հանգիստ ե և սակավամարդ, մինչդեռ ամառվա սկզբից մինչև աշնան կեսը այդտեղ կյանքը չեռ ե դալիս: Բանը նրանումն ե, վոր այս քաղաքը կուրորտ ե, և այստեղ գալիս են հանրապետութունների Միության բոլոր կողմերից մարդիկ՝ հանգստանալու և առողջանալու: Հարավային տաք արևը և ծովային լողաբանները դեղերից ել լավ են վերականգնում մարդու ուժերը:

Առավոտյան ժամը 9-ն ե, արեգակն արդեն կիզում ե, սակայն նրա տաքութունը մեղմանում ե ծովի կողմից փչող թեթև, թարմ քամուց: Ծովափնյա փողոցի տներից մինի ցանկապատի միջից չերևում ե մի այլ տան առջև տարածված կրոկետի ավազապատ հրապարակը և մարմնամարզական վարժութունների դանապան պարազաներ՝ բարձր սյուն, սանդուխք և այլն:

Միքանի մարդիկ տարված խաղում են կրո-

կետ: Մինը անհաջողակ փորձում եր բարձրա-
նալ սյան վրա, բայց ամեն անգամ մի քիչ բար-
ձրանալուց հետո սահում եր ներքե, միքանի
մարդիկ ելնստած են ծառերի տակ դրված նըս-
տարյանների վրա. սրանցից միքանիսը կարդում
են, մյուսները դիտում կրոկետ խաղը:

Սյան վրա բարձրացողը վերջապես թողեց իր
փորձերը և սրբելով ճակատի քրտինքը մոտեցավ
կրոկետ խաղացողներին և ասաց. թողնենք, ըն-
կերենք, այդ խաղը, գնանք լողանալու:

— Մի քիչ սպասիր, իսկույն կվե՛լ ջացնենք, —
պատասխանեց խաղացողներից մինը, — գնա կան-
չիր, մյուս ընկերներին:

Շուտով խաղը վերջացավ և մոտակա դռնա-
կից, վորի վրա կախված եր մի ցուցանակ հե-
տևյալ վերնագրով, — «Հանգստյան տուն № 1», փո-
ղոց դուրս չեկան 20-ի չափ մարդիկ՝ գանազան
հասակի: Այստեղ կային չերիտասարդներ՝ 18—
20 տարեկան, կային և հասակավորներ՝ հիսու-
նից անց. դրանցից միքանիսը մինչև գոտին
մեղկ ելին, մյուսների ոձիքը լայն բացված եր և
թևերը մինչև արմուկները սթթկած: Բոլորն ա-
րևից վառված ելին. չերևում եր, վոր դ. անք
վաղուց ելին վառվում արևից: Խումբը ուղնոր-
վեց դեպի ծովը:

— Չմտնե՛նք մեր հարեանուհիներին մոտ, № 2

հանգստյան տունը, — առաջարկեց մինը, — Զհրավիրենք մեզ հետ գնալու։

— Գնանք, — ասացին միքանիսը, — չեթե միայն նրանք մեզանից առաջ չեն գնացել։

Հանգստյան չերկրորդ տնից այս խմբին միացան 20-ի չափ կանայք և բոլորը միասին գնացին դեպի ծով՝ ուրախ զ ուցելով։ Կատակն ու ծիծաղը վաղ մի բոպե չեյին ընդհատվում։ Կանայք ընտրեցին իրենց համար մի գեղեցիկ տեղ, բաժանվեցան խմբից և գնացին լողանալու։ Տըղամարդիկ անցան առաջ և նույնպես գտան լողանալու հարմար տեղ։ Լողանում եյին, զուրս գալիս ավեր, մերկ պառկում արևի տակ և նորից մտնում ջրի մեջ։

Այսպես անցավ չերկու ժամ։ Լողանալուց հետո չերկու խմբերը նորից միացան։

— Հիմա ուր գնանք, տո՛ւն։

— Ինչո՞ւ տուն, ավելի լավ ե գնանք զբոսավայրը և այնտեղ մնանք մինչև ճաշ։

— Լավ, ուղևորվենք, ընկերներ, դեպի զբոսավայրը։

Զբոսավայրում արդեն գտնվում եյին մի չերեք տասնյակ կին և տղամարդ մյուս հանգըստյան տներից։ Նրանք փոքրիկ խմբերով նստած եյին, կամ ծովափի խոտերի վրա պառկած։ Մի քանիսը ծխում եյին, իսկ մյուսները զիրք կամ

բազիր կարգում, չերբորդները խոսում ելին:

— Վո՞րքան լավ ե աստեղ, ընկերներ,— լավեց մի խմբում, — անպես չե՛ ինչպես Որեխովո Զուլեվում:

— Ե՛հ, ինչի հետ համեմատեց, Որեխովո-Զուլեվի. գոնե համեմատելիք Սերպուխովի հետ՝ ելի քիչ-միչ նման կլիներ, — ասաց մի կատակասեր: Բոլորը ծիծաղեցին:

— Վոչ միայն լավ ե, — ասաց մի հասակավոր մարդ, — այլ և անագին ոգուտ ե ստանում բանվորը՝ ապրելով այստեղ չերկու-չերեք շալաթ. որինակի համար, վերցրեք հենց ինձ, անցյալ տարի չես ծալր աստիճան թուլացա գործարանում. վոչ մի հիվանդութուն չունելի, բայց և ուժ չունելի, հազիվ հազ կարողանում ելի մի կերպ քաշ դալ: Ինձ թվում եր, թե շուտով անկարների շարքը կդառնամ կամ մյուս աշխարհը կերթամ, բայց բարեբախտաբար մեր գործարանի աշխատանքի պահապանության հանձնաժողովի անդամներից մինը ինձ փրկեց: Տեսնելով ինձ, ասաց. «Շատ ես թուլացել Բարսեղ, գիտես ի՞նչ կանես, փոխանակ արձակուրդդ Որեխովում անցկացնելու, զնա հարավ, հանգստյան տուն, անտեղ կվերակենդանանաս»: Ճիշտն ասած, չես սկզբում կասկածում ելի, թե սրանից բան դուրս կգա, սակայն նա ինձ համոզեց և չես մի ամ-

բոլոր ամիս այստեղ ապրեցի և ճիշտ վոր բոլորովին վերականգնացած վերադարձա տուն:

Այս տարի հանձնաժողովը նորից վորոշեց չերկուշարաթով ինձ ուղարկել այստեղ վերջնականապես կազդուելու. շուտով կլրանա իմ արձակուրդը և չես միանգամայն առողջ եմ զգում ինձ: Այսպես ել կլինեն այն բոլոր ընկերները, վորոնք գալիս են այստեղ:

— Դա միանգամայն ճիշտ է, — հաստատեցին Բարսեղին լսողները, — չեթե տանը մնալինք, արձակուրդն ել զուր պիտի անցներ, ինչ-վոր ճիշտ է, ճիշտ է:

Մյուս խմբումն ել նույնպես հանգստյան տան մասին ելին խոսում:

— Ինձ միայն հինգ որ է մնացել այստեղ անցկացնելու, — տխուր ձայնով ասաց մի դեռատի աղջիկ: — Նորից համեցեք ճախարակի մոտ:

— Դե հա, ազահու թյուն մի անի, — ասաց մոտը նստած հասակավոր կինը, — լավ հանգստացել ես, կարող ես և աշխատել: Միայն չես ու դու չենք գործարանում, պետք է մյուսներին ել հերթ տանք հանգստանալու: Դու ինքդ լավ գիտես, վոր մեզ նման շատերը կան, մեր արձակուրդը կլրանա, հանձնաժողովը մեր տեղ ուրիշներին կուղարկի: Այսպես հարյուրավորներ կգան կհանգստանան:

Աղջիկը վռչինչ չպատասխանեց, միայն հառաչեց:

Այս ժամանակ լսվեց զանգակի բարձր և տեղական ձայնը:

— Զանգահարում են ճաշելու: Վեր կենանք, գրնանք, ընկերներ:

Բանվորներն ու բանվորուհիները խոսակցությունը շարունակելով թողին գոթավայրը և գրնացին գեպի իրենց հանգստյան տները:

Աշխատավորի առողջության պահպանությունը:—

Աշխատանքի վերաբերյալ խորհրդային որենսդիրքն աշխատավորների միայն աշխատելու ժամանակի մասին չի խոսում: Ամեն մի գործարանում կազմված է աշխատանքի պաշտպանության առանձին հանձնաժողով, վորը զբաղվում է աշխատանքի պայմանների, աշխատանքի պաշտպանության, բանվորների առողջության և կենցաղի բարելավման խնդիրներով: Հանձնաժողովի գլխավոր խնդիրներն են՝ նախ՝ հսկել, վոր բանվորական որը 8 ժամից ավելի չտևի, 2. հոգալ արհեստանոցների առողջապահիկ դրության մասին (աշխատատեղիի մաքրությունը, բավարարնդարձակությունը և այլն), 3. աջակցել աշխատանքի տեսուչներին, 4. հասցնել բժշկական ոգնություն, 5. ուղարկել հիվանդներին սա-

նատորյաներ և հանգստյան տներ, 6. ապահովագրել աշխատավորներին:

Առաջին չերեք խնդիրները բացատրության կարոտ չեն, պետք է միայն մանրամասն խոսել բժշկական ոգնության և հասարակական ապահովագրման մասին: Նախ միջանի խոսք ասենք միջոցների մասին:

Ըստ որենքի, ամեն մի արդյունաբերական ձեռնարկություն վճարելով բանվորներին աշխատավարձ՝ պարտավոր է մտցնել պետական դանձարան աշխատավարձի 15 - 20 տոկոսը:

Այս մոլծանքից կազմվում են կապիտալներ, վորոնք ծախսվում են բանվորներին բժշկական ոգնություն ցույց տալու և նրանց տպահովագրելու: Յերբ բանվորը վորևե ծանր հիվանդությամբ բռնվում է, հանձնաժողովը միջոցներ է ձեռք առնում մի համապատասխան բժշկական հիմնարկության մեջ տեղավորելու նրան: Բացի ծանր հիվանդանալուց, բանվորներն աշխատանքից ուղղակի թուլանում են, սաստիկ հոգնում և չեն կարողանում ալկա աշխատել: Հանձնաժողովն ընտրում է նրանցից ամենից ավելի հոգնածներին, ամենաթուլներին և ուղարկում նրանց հանգստյան տուն՝ գլխավորապես ամառ: Այսպիսի տներ բացված են Խորհրդային միության շատ վայրերում, մանավանդ Ղրիմում և Կովկասում:

Բացի դրանցից, չերբ բանվորը մի վորևե դժբախտ դեպքով կորցրել է իր աշխատունակությունը, դարձել է անկար (инвалид), նրան տրվում է թոշակ իր մշտական աշխատավարձի չափ: Այս նպատակով կազմակերպված են ապահովագրական գանձարկղներ:

Յեթե վորևե դժբախտ դեպքով մեռնում է բանվորը՝ նրա ընտանիքն է ստանում թոշակ: Իսկ չերբ բանվորը կամ նրա ընտանիքի վորևե անդամը մեռնում են՝ ապահովագրական գանձարկղը տալիս է նպաստ թաղման ծախսերը հոգալու:

Բանվորն իր հիվանդության ամբողջ ընթացքում ստանում է ապահովագրական գանձարկղից նպաստ իր մշտական աշխատավարձի չափ: Բժշկական ոգնություն և դեղերը ձրիաբար են ստանում, ինչպես հիվանդացած բանվորը, նույնպես և նրա ընտանիքի անդամները: Հղի կնոջը, վորն օրենքով չորս ամիս արձակուրդ է ստանում, գանձարկղն ամեն ամիս վճարում է ամբողջ աշխատավարձը:

Յերեխան ծնվելիս բանվորուհին կամ բանվորի կինը դրամական նպաստ է ստանում ապահովագրական դրամարկղից՝ յերեխային խնամելու համար: Բացի դրանից ծծկեր յերեխա ունեցող բանվորուհին կամ բանվորի կինը սննդյան նրպաստ է ստանում 9 ամիս շարունակ: Վերջա-

սկիս, չեթե բանվորը զրկվում ե աշխատանքից և գործազուրկ դառնում, ապահովագրական գանձարկը հրահանգների հիման վրա նպաստ ե տալիս:

Ահա սրանք են բժշկական ոգնությունն ու հասարակական ապահովագրությունը, վորոնցով ոգտվում ե բանվորը աշխատանքի վերաբերմամբ չեղած որենքների հիմունքով:

Այս որենքների գործադրության վրա հոգում ե աշխատանքի պահպանության գործարանային հանձնաժողովը. հենց նա չել պարտավոր ե հըսկել, վոր արդյունաբերական ձեռնարկությունները ժամանակին և լրիվ վճարեն իրենցից պահանջված տուրքը հասարակական ապահովագրության համար:

7. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂՍՔԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ.

1. Դուք կարդացիք, վոր այժմ բանվորները հավաքվում են արտադրական — տեխնիկական խորհրդակցությունների, քննում են իրենց ձեռնարկությունների հաջողությունն ու անհաջողությունները, բացարձակ ցույց են տալիս կառավարության նրա պակասությունները, և արտահայտում են իրենց ցանկությունները գոր-

ծառանք կամ ձեռնարկություններն ավելի լավ հիմքերի վրա դնելու: Հավաքվում են գործարանային բանվորներն արտադրական ընդհանուր խորհրդակցության. հավաքվում են նույնպես ըստ համքարության և ըստ բջիջի: Յեւ վայս խորհրդակցություններն առանց ազդեցության չեն մնում ձեռնարկության ամբողջ ընթացքի վրա:

Աչքի ընկնող և փորձված բանվորները մասնակցում են գործարանի և ձեռնարկության վարչական կազմի մեջ. ընտրվում են կարմիր վարիչներ կամ նրանց տեղակալներ: Մի բանի բանվորները մտնում են արդյունաբերական տրեստի — այսինքն միատեսակ ձեռնարկությունների միության վարչության մեջ, ասել է՝ մասնակցում են մի ամբողջ շարք ձեռնարկությունների, յերբեմն մի ամբողջ տասնյակ գործարանների կամ ձեռնարկությունների կազմակերպության և կառավարության:

Նաև տեսնում ենք, վոր բանվորի գրությունն առաջվա նման պատահմունքի և տիրոջ քմահաճույքներին չի թողնված: Բանվորի աշխատանքն այժմ չի կարող վորոշ սահմանածից ավելի տևել: Բանվորական որվա տևողությունն ընդհանուր կանոնների համեմատ 8 ժամից ավելի չպիտի լինի և ով ստիպի բանվորին որվա ըն-

Թացքում 8 ժամից ավելի աշխատել, դատի կեն-
թարկվի: Այժմյան ժողովրդական դատարանն,
առաջնորդվելով աշխատանքի մասին չեղած որեն-
քներով, խստիվ պատժում է բանվորների շա-
հերի դեմ գնացողներին. իրենք դատավորները
և սրանց առնթերականներն աշխատավոր դասից
են, և սրանց համար պրոլետարիատի շահերը հաս-
կանալի և թանգ են:

Բանվորների շահերի պաշտպան հանդիսանում
են պրոֆմիությունը և գործարանային տեղկոմ-
ները, վորոնք գոյություն ունեն ամեն մի գոր-
ծարանում և ձեռնարկություններում: Նրանք ձըգ-
տում են բարելավել բանվորների զրությունը,
բարձրացնել նրանց աշխատավարձը, վարձատրել
յուրաքանչյուրին ըստ իր աշխատանքի, սակայն
վոչ ի փնաս արդյունաբերության և ձեռնարկու-
թյան:

Նրանք աշխատում են բարելավել բանվորնե-
րի բնակարանային պայմանները, կազմակերպում
են նրանց համար զարգացուցիչ միջոցներ, հիմ-
նելով ժողովարաններ, դասընթացներ, եքսկուր-
սիաներ, մի խոսքով այն ամենն՝ ինչ նպաստում
է բանվորների նյութական և հոգեկան կյանքի
բարձրացմանը: Բանվորների, նրանց կանանց և
լիբեխանների կյանքը, կենցաղն ու առողջու-
թյունը կազմում են պրոֆմիությունների նպա-
տակը:

Ի՞նչո՞ր մեծ գործարաններն ու ձեռնարկությունները հեղափոխությունից հետո ազգայնացված են. այսինքն պատկանում են ժողովրդին և վոչ թե մասնավոր անձերի՝ բուրժուաների և կառավարվում են պետական վարչությամբ: Սրա հետ միասին ընկավ աշխատանքի նախկին շահագործումը կապիտալի կողմից: Սրանից ել գործարանների և ձեռնարկությունների բանվորները մեր չերկրում դադարեցին վարձվորներ լինել, ինչպես ելին մինչև հեղափոխությունը:

Այն ժամանակ գործարանատերն իր քմահաճույքով վարձում էր, վարձատրում, պարգևատրում և արձակում բանվորներին: Վերջիններս բացի աշխատավարձից վոչնչով կապված չեղին գործարանի կամ ձեռնարկության արտադրության և բաղդի հետ: Այժմ բանվորները չեն աշխատում գործարանատիրոջ համար, այլ մասնակցում են ընդհանուր գործին՝ արտադրության: Գործարանի հաջողությունն իրենց սեփական հաջողությունն է, գործարանի ընդլայնումը նրանց հպարտությունը, նրա անհաջողությունները՝ նրանց սեփական դժբախտությունը: Մյուս կողմից նրանք գործարանի վարչության համար սոսկ աշխատավոր ձեռներ չեն, այլ թանգազին աշխատակիցներ, վորոնցից կախված է արդյունաբերության հառաջադիմությունը և ձեռնար-

կուլթյան հիմնավորումն ու ծաղկումը: Այս նոր հարաբերության վա յե հիմնված մեր հուշերը՝ տեսնելու արդյունաբերության վերածնունդն ու զարգացումը: Բանվորների դրությունը գործարաններում և ձեռնարկություններում առաջվանից միանգամայն փոխվեց. նրանց վերաբերմունքը դեպի ձեռնարկությունը բոլորովին նոր է, չտեսնված վոչ անցյալում և վոչ ել մյուս պետությունների մեջ, բացի մերից:

Ճիշտ է, փոքր գործարանները և ձեռնարկություններն այժմս ել գտնվում են մասնավոր մարդկանց — կապիտալիստների ձեռքերում, այստեղ տերերն իրենք կազմակերպում են արտադրությունը և վարձում բանվորներ: Սակայն այս մասնավոր ձեռնարկությունների մեջ ևս նախկին տերերի քմահաճույքներին սահման է դրված: Պրոֆմիությունները վորոշում են աշխատանքի վարձատրության կոպարները և սրանք պարտադիր են գործարանատերերի համար, պետական տեսուչները հետևում են, վոր տերերը կատարեն աշխատանքի մասին չեղած որենքները, ժողովրդական դատարանը պաշտպանում է աշխատավորների շահերն, այստեղ արդեն այլևս տեղի չեն ունենում նախկին շահագործությունները:

2. Աշխատավորների դրությունը չափազանց

փոխվեց նաև գլուղում: Սակավ հող ունեցող գլուղացիները դադարեցին իրենց հարեաւն կալվածատերերի հարատև պարտապանները կամ նրանց հոտադր լինելուց: ԽՍՀՄ մեջ հողից կարող ե ողտվել միայն նրա վրա աշխատողն, այսինքն նա, վոր մշակում ե: Վարձվոր աշխատանքին կարելի չե դիմել միմիայն ծայրահեղ դեպքում, չեբբ, որինակ, ընտանիքի մեջ պակասում են բանվորական ձեռքեր: Կալվածական հողերը խլված են սեփականատերերից և նրանց մեծ մասը հանձնված ե աշխատավոր գլուղացիության՝ ոգտվելու: Յեվ գլուղացիների հողի այս հավելումն արդեն պետք ե բարելավի և մեծացնի նրանց տնտեսությունը:

Սրա հետ միասին գլուղացիներին հնարավորություն ե արվում բարձրացնելու իրենց տրնտեսության վորակն, իրենց աշխատանքի արտադրությունը:

Իսկ կարգացիք, թե ինչպես Պսկովի նահանգի Բըրիդինոյան կոմունան (յեբես 25.) սկսեց գործել նախկին կալվածատիրոջ կալվածքում: Այս կոմունայի ամեն մի անդամը միայնակ չեբ աշխատում, այլ մյուսների հետ միասին՝ ընդհանուր ծրագրով: Ինչ անհասանելի եր առանձին գլուղացուն, հասանելի դարձավ միաբան կոմունային: Նրա չեռանդուն գործունեյու-

Թշուհը կառավարութեան կողմից արգելքի չեր հանդիպում. ընդհակառակը, կառավարութշուհը խրախուսում եր գյուղացիների աչգ տեսակ կուլ-լեկտիվ տնտեսութշուհը և աչգպիսի փորձերը պետք ե փոր բազմանան:

Պետական իշխանութշուհը տնտեսութշան բար-գաւաճման գործում ձգտում ե նպաստել փոշ միայն կոմունարներին, ալ և գյուղական համայնք-ներին, ընկերութշուհներին և նույնիսկ առան-ձին չերկրագործներին:

Ինչ առաջ մատչելի չեր ունեոր կալվածա-տերերին, աչժմս սկսում ե պատվաստել գյուղա-ցիութշան մեջ գյուղատնտեսական կատարելա-գործված գործիքների գործածութշուհը, խոտա-ցանութշուհն ու բազմադաշտյան վար ու ցան-քան, արջրտի տեղերի վոռոգումը, ճահիճների չորացումն, անասունների տեսակի ազնվացումը, հում նյութերի մշակումն, ելեքտրական շ" բժիշ-ների գործածութշուհը, փաստակար բուշսերի վո-չնչացումը: Բոլոր այսպիսի միջոցները պահան-ջում են դրամական ծախսեր և ամբողջ գյուղի կամ գյուղացիական խմբերի միահամուռ գոր-ծակցութշուհ: Պետութշուհը պարտավոր ե իր միջոցների համեմատ ոգնութշուհ հասցնել գյու-ղացիներին այսպիսի ձեռնարկութշուհներին մի-ջոցին: Նա դարթեցնում ե գյուղացիների ինքնա-

գործունեությունը և խրախուսում՝ փոխառված-
թյամբ, մասնագետների խորհուրդներով, պա-
հեստներով, դասախոսություններով, դասընթաց-
ներով և այլն:

Գյուղացիական ամենաաղքատ տնտեսություն-
ներին արտոնություններ են տրվում հարկերը
վճարելու և այս—այն նպատակով, վոր նրանք
չդիմեն հարուստ մարդկանց ոգնություն և կախ-
ման դրություն մեջ չնկնեն:

Պետությունը վերացնելով անհատական խո-
շոր հողատիրությունը, վոչնչացրեց գյուղացի-
ների ճորտական կախումը կալվածատերերից և
թույլ չի տալիս նույնպիսի ճորտական կախում
աղքատ գյուղացիների՝ հարուստներից: Այսպիսով
բանվորի և գյուղացի-ներկրագործի աշխատանքը
կազմում է պետության գլխավոր հոգսը: Այդ աշ-
խատանքը պաշտպանվում է ամեն տեսակի զըր-
կանքներից և հովանավորվում պետական հիմնար-
կությունների կողմից:

3. Մինչև 1917 թ. հեղափոխությունը ցարա-
կան կառավարությունն արհամարհում էր բան-
վորների և գյուղացիների կարիքները: Նա շատ
անգամ իմնաս աշխատավորների պաշտպանում
էր ունեւոր մարդկանց շահերը, զորավիզ հանդի-
սանալով ազնվական հողատերերի և կապիտա-
լիստ ձեռնարկողների իրավունքների և արտո-
նությունների:

Այն ժամանակ պետական բոլոր հիֆարկու-
թյուններն անպես ելին կազմակերպված, վոր
իշխանությունը կենտրոնացած էր ունեոր դա-
սակարգի ձեռքում: Աշխատավորների բաժինն
աշխատելն ու հպատակվելն էր: Սակավաթիվ
ազնվականությունն ու բուրժուազիան չինով-
նիկական որդանների և միլիցիական կանոննե-
րի շնորհիվ տիրապետում էին բազմաթիվ գյու-
ղացիության և պրոլետարիատին:

Այժմյան պետական կազմակերպությունը
ԽՍՀՄ մեջ այլ է:

Միապետի կամ ցարի իշխանությունը տապալ-
ված է, բուրժուազիայի ուժն արմատից կտրը-
ված՝ խլելով սեփականատերերից հողը, գործա-
րանը, ձեռնարկությունները, բանկերը:

Միության մեջ ամբողջ իշխանությունը
պատկանում է աշխատավոր ժողովրդին՝ իդեմս
աշխատավորների ներկայացուցիչների խորհր-
դին:

Ովքեր չեն աշխատում, ով պարում է վոչ իր
աշխատանքի չեկամուտով, իրավունք չունի մաս-
նակցելու խորհուրդներին, չի կարող ստանձ-
նել վորևէ պետական, նույնիսկ ամենահասա-
րակ պաշտոն: Ովքեր ոգավում են վարձու աշ-
խատանքով իրենց արհեստանոցներում կամ գոր-
ծարաններում, ովքեր ապրում են առևտրով, ի-

րենց ընտանիքի հետ, չեն ընտրում և չեն ընտրվում խորհրդի անդամ:

Աշխատանքը բոլոր քաղաքացիների պատասխանությունն է համարվում և այս պատճառով չաշխատողները զրկված են վոչ միայն կառավարելու իրավունքից, այլ և զենք կրելու, բնակարանային ընկերություններին մասնակցելու, պրոֆեսիոնալ զպրոցներում ուսուցչություն անելու իրավունքներից և այլն:

Բուրժուազիայի այս իրավագրկությունը ԽՍՀՄ մեջ արտահայտվում է հետևյալ լոգունգով. «չաշխատողը չի ուսում»:

Ընդհակառակը, բոլոր աշխատավորները, նախ և առաջ չեղելու սեռի պրոլետարիատը, 18 տարեկանից սկսած՝ միանգամայն անկախ նրանց ազգությունից և բնակավայրից, ոժտված են քաղաքական գործունեության իրավունքով. նրանք կարող են մասնակցել գործաշնչների և ձեռնարկությունների խորհուրդներում, կարող են ընտրել և ընտրվել ամեն տեսակ խորհուրդների անդամ: Նրանք կարող են անդամ ընտրվել գործադիր կոմիտեների և ստանձնել զանազան պաշտոններ: Յեվ, հիշավի, այժմ շատ պաշտոններ, թե տեղերում և թե կենտրոնում, տրված են մուրճի և արորի մարդկանց այսինքն այնպիսիներին, վորոնք չեղել են և այժմ ել են տոհմական բանվոր, կամ տոհմական հողագործ:

Միայն բանվորներն ու գյուղացիները կամ բանվորա-գյուղացիական շահերին վորձված կողմնակիցները կարող են պաշտոնյաներ լինել կամ վորպես ձեռնարկությունների բարձր վարիչներ, կամ վորպես պետական կարգադրությունների կրտսեր գործադիրներ: Այս պատճառով ել մեզ մոտ կառավարությունը կոչվում է բանվորա-գյուղացիական, տարբերվելով նախկին ցարական կառավարությունից, վոր անվապետական էր, բուրժուական: Նա տարբերվում է նաև Անգլիայի, Ֆրանսիայի և այլ իմպերիալիստական կառավարություններից:

Բուրժուական նախկին տիրապետությունը, վոր կանգնած էր արգյունաբերական ձեռնարկությունների, առևտրի ու բանկերի զլխին, տապալվել է. նրա տեղը կանգնել է բանվորական դասակարգի իշխանությունը, վորին առաջնորդում է կոմունիստական կուսակցությունը:

Ապագայում չերկրի ամբողջ բնակչությունը չպետք է բաժանվի դասակարգերի, բայց քանի դեռ գոյություն ունի բուրժուական դասակարգ և նրան կողմնակիցներ կան արտասահմանում, կապիտալիստական չերկրներում, մինչ այդ բանվորական դասակարգը պետք է իր ձեռքի մեջ պահի դիկտատուրական իշխանությունն, իրեն վերապահի լիակատար տիրապետությունը և

պրոլետարական իրավունքների պաշտպանութ-
վունը:

Բոլոր պետական հիմնարկությունների, համագո-
ւմարների և ժողովների մեջ, ամենաստորից
սկսած մինչև ամենաբարձր կենտրոնականը, նա-
խագահում են և տնօրինում աշխատավորները—
բանվորներն ու գյուղացիներն, առանց բուր-
ժուազիայի վորևե միջամտության: Ահա սրա-
նումն է մեր խորհրդային պետություն գլխավոր
առանձնահատկությունը:

4. Նրա չերկրորդ ելական տարբերությունը
հանդիսանում է ազգությունների իրավունքնե-
րի հավասարությունը: Նախկին ցարական Ռու-
սաստանում, նրա բազմազան և բազմալեզու բը-
նակչությամբ կառավարությունը արհամարում
էր ազգային լուգունները, բազմաթիվ ժողովուրդ-
դների՝ ուկրաճնացիների, թաթարների, հրեա-
ների, հայերի և մյուսների առանձնահատկու-
թյուններն ու սովորությունները: Այդ կառավա-
րությունը ցանկանում էր վերափոխել ընդար-
ձակ պետության բոլոր բնակիչներին Վելիկո-
ռուս տիպի կամ ինչպես աճն ժամանակ ասում
էին՝ ալլազգիներին ուսացնել:

Ցարական կառավարությունը ցանկանալով մի-
այն ինքը կառավարել, ամեն կերպ խանգարում
էր ազգությունների մտավոր և հասարակական

դարգացման, նա հալածում էր նրանց ինքնու-
րույնության ձգտումը, դուրս էր ձգել նրանց
մայրենի լեզուն դպրոցներից, դատարաններից
և հիմնարկութուններից: Այնտեղ՝ ուր չերկուչե-
րեք ազգություններ ելին ապրում միասին, (ինչ-
պես, որինակ՝ Կովկասում) այնտեղ կառավարու-
թյունը նրանց զրգուում էր միմյանց դեմ և
նույնիսկ թշնամացնում, վո, պեսզի այդ միջոցով
թուլացնի նրանց ուժերը, վորպեսզի առանց զի-
մադրության կարողանա հրամայել:

Յարական Ռուսաստանը մի ահագին կենտրո-
նացած կառավարություն էր, այսինքն այնպիսի
մի պետություն, վոր կառավարվում էր այն
ժամանակվա մայրաքաղաք Պետերբուրգի պաշ-
տոնյաների հրամաններով, տասնյակ վոյ Վելիկո-
ռուս ժողովրդների բացարձակ ճնշումով: Յուրա-
քանչյուր ազգություն ինքնըստինքյան փոքրա-
մասնություն էր կազմում ահագին լերկրի մեջ
և այս պատճառով ել կառավարությունը կարո-
ղանում էր բացարձակ գերակշռող հանդիսա-
նալ:

Այժմ նույնը չէ. հեղափոխությունից հետո
ամեն մի ազգություն, վոր ապրում է նախկին
Ռուսաստանի սահմաններում, ստացել է ինքնու-
րոշման իրավունք, նա կարող է կամ առանձին,
բոլորովին անկախ պետություն կազմել, կամ լի-

նել խորհրդային ընդհանուր պետության մի ինքնավար մաս:

Մեր խորհրդային պետությունը մի շարք խորհրդային հանրապետությունների միությունն է:

Այժմ այս միությունը պարունակում է իր մեջ չորս մեծ հանրապետություններ.

1) ՌՍՖՍՀ կամ Ռուսական Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետություն. 2) ՈւՍՍՀ կամ Ուկրաինայի Սոցիալիստական Խորհրդ. Հանրապետություն. 3) ԲՍՍՀ կամ Բելոռուսիայի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն. 4) ԱՍՍՖՀ կամ Անդրկովկասի Սոցիալիստական Խորհրդային Ֆեդերատիվ Հանրապետություն: Այս չորս հանրապետություններից առաջինը՝ ռուսականը — ամենամեծը, ներկայացնում է Վելիկոռուսների և մի քանի ինքնավար պետությունների՝ Թաթարների, բաշկիրների, Թուրքեստանի, կարելների, չակուտների, բուրյատների, լեռնականների, Դաղստանի, Ղրիմի և Վոլգայի գերմանացիների միություն: Այս պատճառով ել ռուսական հանրապետությունը կոչվում է Ֆեդերատիվ. այսինքն միացած:

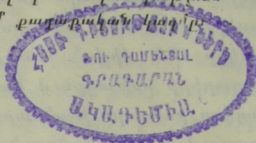
Զիշտ այդպես ել ԱՍՍՖՀ հանդիսանում է Անդրկովկասյան հանրապետությունների՝ Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միություն: Այսպիսով ԽՍՀՄ շատ հանրապետությունների

միացնում ե մի ամբողջական պետական կազմակերպութիւն մեջ: Այս միութիւնն մեջ վոչ մի ազգութիւն չպետք ե ճնշի մշուսին, բոլորը միացել են խորհրդային կազմակերպութիւնն մեջ, մերժելով բուրժուա-կապիտալիստական կազմակերպութիւնը: Սակայն նախկին ռուսական կաշարութիւնն վոչ բոլոր ազգութիւնները ցանկացան մտնել այս սոցիալիստական միութիւնն մեջ. Լեհաստանը, Ֆինլանդիան, Եստոնիան, Լիտվան ե Լատվիան կազմեցին առանձին պետութիւններ ե պահպանեցին բուրժուական քաղաքական կազմակերպութիւնը:

Սակայն նախկին Ռուսաստանի առանց այս անջատված մասերի ել ՊՍՀՄ հանդիսանում ե մի ահագին յերկիր 130 միլիոն բնակիչներով. մի յերկիր, վոր դարերի ընթացքում կազմակերպվել ե աշխատավոր բանվորութիւնն արդիւնքով ե այժմ հայտարարում ե աշխատանքը նոր կյանքի հիմունք:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Եջ
1. Բոլորը սերտ կապված են	3
2. Ստիպողական և ազատ աշխատանք	10
3. Հողն ու մարդիկ ԽՍՀՄ մեջ	22
4. Բրիգինոյան կոմունա	25
5. Աշխատանքի պահպանությունը	30
6. Սոցիալական ապահովություն	40
7. ԽՍՀՄ քաղաքական կողմը	49

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0044634

(146)

X

A $\frac{1}{7990}$

ԳԻՆԸ 15 ԿՈՊ.